

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1978

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.— Νέα αξιολόγηση τοῦ διαλόγου τοῦ Θρασυμάχου μετὸν Σωκράτη, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γεωργίου Μιχαηλίδου - Νουάρου*.

1. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Πλάτων ἀφιερώνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Α' βιβλίου τῆς Πολιτείας του στὴ συζήτηση μεταξὺ τοῦ Θρασυμάχου καὶ τοῦ Σωκράτους. Κατὰ τὴ συζήτηση αὐτή, ποὺ ἔχει ὡς βασικὸ θέμα τὴ διερεύνηση τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης, οἱ κύριοι συζητητὲς καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου θίγουν ἐνδιαφέροντα προβλήματα τῆς ὅλης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς.

Ἡ συζήτηση αὐτὴ διατηρεῖ πάντα τὴν ἐπικαιρότητά της. Οἱ ἀντιλήψεις ὅμως τοῦ Θρασυμάχου καὶ ἡ ὅλη προσωπικότητά του ἔχουν συχνὰ παρεξηγηθεῖ¹ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους συγγραφεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ τὸν χαρακτηρίζουν²

* G. MICHAÉLIDES - NOUAROS, *Une nouvelle évaluation du dialogue entre Thrasymaque et Socrate.*

1. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1892 ὁ E. Schwarz ἐτόνισε ὅτι οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς ἀντιμετωπίζουν τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Θρασυμάχου ὄχι μετὴν ἀπαιτούμενη προσοχή καὶ δικαιοσύνη: πρβλ. G. E. Kerferd, *The doctrine of Thrasymachus in Platos Republic*, στὸ συλλογικὸ ἔργο *Sophistik*, herausg. Von Carl. J. Classen (στὴ σειρά *Wege der Forschung*, Band 187) σ. 545 ἐπ. καὶ τὴν ἐκεῖ παραπομπὴ στὴν ἐργασία τοῦ E. Schwarz, *De Thrasymacho Chalcedonio*, Rostock 1892.

2. Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ τοῦ Θρασυμάχου βρίσκονται στὰ ἀκόλουθα ἔργα: Τσέλλερ - Νέστλε, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας*, (μετάφραση Χ. Θεοδωρίδη) 1942 § 25, 5 σ. 113. Sabine, *Ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν* (μετάφραση Μ. Κρίσπη) 1961, σ. 44. Κ. Τσάτσου, *Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, 1962, σ. 67. K. Popper, *The open society and its enemies*, vol. I, *The spell of Plato*, 5th ed., London 1966, σ. 116. Verdross, *Abendländische Rechtsphilo-*

ὡς «ὑπέρμαχο τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου» (Zeller, Sabine, K. Τσάτσος, Kerferd κ. ἄ.), ἄλλοι ὡς ὀπαδὸ τοῦ νομικοῦ σχετικισμοῦ (Verdross), ἄλλοι ὡς ἠθικὸ μηδενιστὴ (K. Popper) καὶ ἄλλοι, ὀρθότερα, ὡς ρεαλιστὴ, ἐμπειριστὴ καὶ «κοινωνιολόγο, ποὺ βλέπει παντοῦ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τὴν ἐπιτυχία τῆς βουλήσεως γιὰ κυριαρχία καὶ ἀρνεῖται κάθε αὐταπάτη» (Erik Wolf). Τελευταῖα ἕνας διακεκριμένος Γερμανὸς κοινωνιολόγος, ὁ Ralf Dahrendorf, διευθυντῆς τῆς London School of Economics, τοῦ ἀφιέρωσε μιὰ εἰδικὴ μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλο «In praise of Thrasymachos»³, στὴν ὁποία χαρακτηρίζει τὸν Θρασύμαχο ὡς θεμελιωτὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας, ὡς πρόδρομο τῆς θεωρίας τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων⁴ καὶ ὡς τὸν πρῶτο διανοητὴ ποὺ ἐξηγεῖ ὀρθὰ τὸν τρόπο τῆς συγκροτήσεως

sophie, 2. Auflage, 1963, σ. 19. Erik Wolf, Griechisches Rechtsdenken, τόμ. II (1952) σ. 103 ἐπ. βλ. ἰδιαίτερα σ. 117.

Ὁ Kerferd, ὁ.π. (σημ. 1) κατατάσσει τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀποδόθηκαν στὴ θεωρία τοῦ Θρασυμάχου στὶς ἀκόλουθες τέσσαρες κατηγορίες: (α) Ἡθικὸς μηδενισμὸς (Ethical Nihilism), (β) Κρατικὸς θετικισμὸς (Legalism), (γ) Φυσικὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου (Natural Right), (δ) Ψυχολογικὸς ἐγωισμὸς (Psychological Egoism). Ὁ Kerferd (αὐτόθι σ. 562) υἰοθετεῖ τὸν τρίτο χαρακτηρισμό. Ἀνάλυση καὶ κριτικὴ ἐκτίμηση τῆς θεωρίας τοῦ Θρασυμάχου (ὅπως τὴν ἐκθέτει ὁ Πλάτων) ἐπιχειροῦν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Erik Wolf (ὁ.π.) καὶ τὸν Kerferd (ὁ.π.) ὁ J. P. Maquire στὸ συλλογικὸ ἔργο Sophistik (ποὺ παραθέσαμε στὴν σημ. 1) σ. 564 ἐπ. καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναφέρουμε τοὺς W. Guthrie, History of Greek Philosophy, τόμ. III, 1969, βλ. τὸ ἴδιο ἔργο σὲ γαλλικὴ μετάφραση (ὅπου καὶ παραπέμπουμε): Guthrie, Les sophistes (traduit de l'anglais par J. P. Cotterau), Payot 1976, σ. 96-105, Sinclair, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως (μὲ πρόλογο Γ. Κ. Βλάχου), τόμ. Α', 1969, σ. 102 ἐπ. Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους βλ. τὸν Max Salomon, Der Begriff des Naturrechts bei den Sophisten, ἐν Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Röm. Abt., 32, 1911, σ. 129 ἐπ., 143 ἐπ. Βλ. ἐπίσης τίς μελέτες τοῦ Harrison, τοῦ Hourani, τοῦ Henderson κ. ἄ., ποὺ σημειώνονται στὴ βιβλιογραφία τοῦ Guthrie (μεταφρ. Cotterau) ὁ.π. 330-331, καὶ τοῦ C. J. Classen, Sophistik (ὁ.π. σημ. 1), σ. 708 ἐπ.

3. Πρόκειται γιὰ μιὰ διάλεξη ποὺ δόθηκε ἀπὸ τὸν R. Dahrendorf μὲ τὸ τίτλο αὐτὸ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Oregon Η.Π.Α. τὸ 1966 καὶ δημοσιεύθηκε στὰ Essays in the Theory of Society, Stanford 1968, σ. 150 ἐπ. Ἀκολούθως ἡ μελέτη αὐτὴ μεταφράσθηκε στὰ γερμανικὰ ὑπὸ τὸν τίτλο «Zum Lob des Thrasymachos. Zur Neuorientierung von politischer Theorie und politischer Analyse» καὶ ἀναδημοσιεύεται στὸ βιβλίο τοῦ R. Dahrendorf, Pfade aus Utopia. München 1968. Στὴν παρούσα ἐργασία λάβαμε ὑπ' ὄψη μόνον τὸ γερμανικὸ κείμενο τῆς μελέτης.

4. Κυριότερος ἐκπρόσωπος τῆς θεωρίας τῶν συγκρούσεων εἶναι ὁ Ralf Dahrendorf, Toward a Theory of Social Conflict, στὸ Social Change, Sources, Pat-

της κοινωνίας, ἐνῶ ἀντίθετα ἀποκαλεῖ τὸν Σωκράτη «λειτουργιστὴ» (functionalist), δηλαδή ἄνθρωπο συντηρητικό, πού πιστεύει στὴν ἐσωτερικὴ ἰσορροπία, στὴν λειτουργικὴ ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονικὴ συνεργασία τῶν στοιχείων τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ⁵.

terns, and Consequences, edited by Amitai and Eva Etzioni, New York 1964, κεφ. 13, σ. 98 ἐπ. Βλ. καὶ τὶς λοιπὲς ἐργασίες τοῦ Dahrendorf, πού σημειώνει ὁ Klaus Röhl, ἐν Rechtstheorie, 8 Band, 1977, σ. 94, σημ. 6. Ἄλλους ὁπαδούς τῆς ἴδιας θεωρίας βλ. στὸν Röhl αὐτόθι σ. 95, σημ. 7. Ὁ Dahrendorf ἀπορρίπτει τὴ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ τὴν ἀντικαθιστᾷ μὲ μιὰ γενικότερη θεωρία τῶν συγκρούσεων γιὰ τὴν ἐξουσία ἀνάμεσα στοὺς παντοειδεῖς — ἔστω καὶ ἀδιαιρέτους — κοινωνικοὺς σχηματισμούς. Ἐπειδὴ ἡ ἐξουσία εἶναι φαινόμενο παγκόσμιο, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἐνδογενεῖς συγκρούσεις (πού ἐμφανίζονται ἐντὸς κάθε κοινωνίας) ἔχουν ἐπίσης τὸ χαρακτηριστὴ τῆς παγκοσμιοῦς (Ubiquität der Konflikte). Κατὰ τὸν Dahrendorf σὲ κάθε ὁργανωμένη κοινωνία διακρίνονται βασικὰ δύο κατηγορίες (ἢ συσσωματώσεις) ἀνθρώπων: (Aggregate von Menschen), δηλαδή ἡ κατηγορία ἐκείνων πού κατέχουν νόμιμα τὴν ἐξουσία — οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ προσδιορίσουν τὸ ρόλο καὶ τὴ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κοινωνίας —, καὶ ἡ κατηγορία τῶν ἀντιπολιτευομένων τὸ νόμιμο καθεστῶς, δηλαδή ὅλων ἐκείνων πού ἀσκοῦν «ἀρνητικὸς κατὰ τῆς ἐξουσίας ρόλους» (negative Herrschaftsrollen).

Ὅπως εἶναι φυσικό, τὰ ἄτομα τῆς πρώτης κατηγορίας μάχονται ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ καθεστώτος, ἐνῶ τὰ ἄτομα τῆς δεύτερης κατηγορίας μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς. Πάντως τὰ ἄτομα καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἀρχικὰ ἀποτελοῦν οἴονοι-ὀμάδες (Quasi-Gruppen), γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἕτερον τῶν κοινωνιῶν συμφερόντων καὶ κάθε ὁργάνωση. Βραδύτερα ἀπὸ τὶς ἀνοργάνωτες αὐτὲς κατηγορίες πηγάζουν οἱ ὁργανωμένες κοινωνικὲς ὀμάδες (κόμματα, σωματεῖα, συνδικαλιστικὲς ὁργανώσεις κλπ.), πού συντάσσουν προγράμματα καὶ ἀγωνίζονται εἴτε γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ καθεστώτος, εἴτε γιὰ τὴ μεταβολή του. Ἔτσι κατὰ τὸν Dahrendorf ἡ ἐξουσία καὶ ὁ καταναγκασμὸς ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῆς ἀνισότητος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀνισότης δὲ αὐτὴ εἶναι τὸ αἷτιο καὶ τὸ κίνητρο τῶν χωρὶς τέλος κοινωνικῶν συγκρούσεων καὶ ἀγῶνων.

Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ ἔκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Dahrendorf στηρίζεται βασικὰ στὸν K. Röhl ὁ.π., σ. 94 ἐπ., ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει τὶς ἀδυναμίες τῆς καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν κριτικὴ ἐκτίμησή τῆς ἰδιαίτερα στὸ πεδίο τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου (αὐτόθι σ. 96 ἐπ.).

5. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ «λειτουργισμοῦ» (γαλλ. fonctionnalisme) — ὅπως διδάχθηκε ἀπὸ τὸν B. Malinowski — κάθε κοινωνικὸ σύστημα ἔχει μιὰ λειτουργικὴ ἐνότητα καὶ ἔχει τὴν τάση νὰ διατηρηθεῖ καὶ διαιωνισθεῖ ὅπως εἶναι χωρὶς ἀλλοιώσεις. Οἱ δὲ τυχόν ἐμφανιζόμενες μεταβολές του ὀφείλονται στὴν ἐπίδραση ἐξωτερικῶν παραγόντων καὶ ὄχι σὲ ἐσωτερικὰ αἷτια. Πρβλ. σχετικὰ J. Cazeuve - D. Victoroff, La Sociologie (ouvrage réalisé sous la direction de J. C. et D. V.), 1970, σ. 172 καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές, M. Duvenger, Sociologie de la politique, 1973, σ. 273 - 277 καὶ σ. 289 - 290 (ὅπου βιβλιογραφία). Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ λειτουργισμοῦ

Οι απόψεις αυτές του Dahrendorf μᾶς παρεκίνησαν νὰ ἐξετάσουμε ἐκ νέου τὶς θέσεις τοῦ Θρασυμάχου καὶ τοῦ Σωκράτους, ὅπως τὶς παρουσιάζει ὁ Πλάτων, θέσεις ποὺ ἐμφανίζουν γενικότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία, τὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου καὶ τὴν κοινωνιολογία. Ἐπειδὴ ὅλες μας τὶς πληροφορίες γιὰ τὶς απόψεις τῶν δύο αὐτῶν συζητητῶν τὶς ὀφείλουμε στὸν Πλάτωνα, γι' αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ὅταν μιλοῦμε κατωτέρω γιὰ τὸν Θρασύμαχο καὶ τὸν Σωκράτη, ἐννοοῦμε κατὰ κανόνα τὸν πλατωνικὸ Θρασύμαχο καὶ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη.

Προτοῦ εἰσέλθουμε στὸ κύριο θέμα, σημειώνουμε ὅτι ὁ Θρασύμαχος⁶ ἦταν διακεκριμένος σοφιστής, διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς καὶ σύγγραφέας διδακτικοῦ ἔργου περὶ τῆς «Μεγάλης τέχνης» (δηλ. τῆς ρητορικῆς). Γεννήθηκε στὴ Χάλκη-δόνα τοῦ Βοσπόρου — καὶ ἦταν συνεπῶς συμπατριώτης τοῦ Φαλέα, τοῦ πρωτοπόρου αὐτοῦ καὶ ἰδιορρῦθμοι σοσιαλιστῆ τῆς ἀρχαιότητος — καὶ εἶχε ἐγκαταστάθει στὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 5ου αἰῶνα. Ὁ Ἀριστοφάνης στὸ ἔργο του «Δαιταλεῖς» (= Φαγοπότες), ποὺ διδάχθηκε τὸ 427 π. Χ., τὸν ἀναφέρει εἰρωνικὰ ὡς νεωτεριστὴ ποὺ ἀνέτρεψε τὶς παραδόσεις τῆς ρητορικῆς τέχνης⁷. Ἐπίσης ὁ Πλάτων στὸ Φαῖδρος (261 A) τὸν μνημονεύει ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς φημισμένους ρήτορες⁸. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Θρασυμάχου διεσώθησαν ἐλάχιστα ἀποσπάσματα⁹. Ἀπὸ αὐτὰ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8 ἀπόσπασμα (τῆς

ἐπικρίθηκε ζωηρὰ στὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Π. χ. ὁ R. Bastide παρατηρεῖ σχετικὰ ὅτι: «le fonctionnalisme explique bien pourquoi les choses subsistent, mais il n'explique pas pourquoi elles changent» (ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τοὺς Caze-neuve - Victoroff, ὁ.π. παρ. σ. 172). Τελευταῖα ὁ λειτουργισμὸς ἐμφανίζεται μὲ τροποποιημένη, πὸ φιλελεύθερη μορφή. Πρβλ. Bottomore - Τσαούση, Κοινωνιολογία, 1973, σ. 82-85, καὶ M. Duverger, ὁ.π. σ. 275 ἐπ.

6. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Θρασυμάχου πρβλ. W. K. C. Guthrie, *Les Sophistes*, ὁ.π. σ. 299-303 καὶ 96-105, Mario Untersteiner, *Sofisti, Testimonianze e Frammenti*, Fasc. III (ristampa 1967) σ. 2 ἐπ., Lesky-Tσοπανάκη, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 509 ἐπ., Τσέλλερ - Νέστλε, Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, μετάφραση Χ. Θεοδωρίδη, 1942, σ. 113.

7. Τὸ σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τοὺς Δαιταλεῖς τοῦ Ἀριστοφάνη τὸ παραθέτει ὁ M. Untersteiner, ὁ.π., Α. 4, σ. 4. Γιὰ τοὺς Δαιταλεῖς τοῦ Ἀριστοφάνη βλ. Lesky-Tσοπανάκη, ὁ.π. σ. 600.

8. Βλ. Ἱ. Θεοδωρακοπούλου, Πλάτωνος Φαῖδρος 261 C, σ. 502-503 καὶ τὴ σμ. 3.

9. Βλ. τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ στοὺς Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (12 Aufl.), II σ. 321 ἐπ. καὶ στὸ M. Untersteiner ὁ.π. σ. 22 ἐπ. Ἀπὸ

συλλογῆς τῶν Diels-Kranz, 12. Aufl. II σ. 326), πού ἀξίζει νὰ παραθέσουμε ὅτι ἐλεύθερη μετάφραση, γιατί ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικὴ νοοτροπία καὶ ἰδεολογία τοῦ Θρασυμάχου. «Οἱ Θεοί, λέγει ὁ Θρασύμαχος, δὲν παρακολουθοῦν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, γιατί, ἂν συνέβαινε αὐτό, δὲν θὰ παραμελοῦσαν τὸ μεγαλύτερο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθό, τὴ δικαιοσύνη. Βλέπουμε πράγματι ὅτι οἱ ἀνθρώποι δὲν τὴν ἐφαρμόζουν»: «*Ὀρῶμεν¹⁰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ταῦτη μὴ χρωμένους».

Στις λίγες αὐτὲς φράσεις συμπυκνώνεται ἡ ὅλη φιλοσοφικὴ στάση τοῦ ἱστορικοῦ Θρασυμάχου, δηλαδή, ἀφ' ἑνός, ὁ ἰδεαλισμὸς του, ἡ πίστη του στὴν ἀξία τῆς δικαιοσύνης καί, ἀφ' ἑτέρου, ὁ ρεαλισμὸς του, ἡ διάθεσή του γιὰ μιὰ κριτικὴ παράτηρηση τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ ἀπογοήτευση πού αἰσθάνεται βλέποντας τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀδικίας στὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωή.

II. Ἡ εἰκόνα τοῦ Θρασυμάχου, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Πλάτων, εἶναι διαφορετικὴ. Στὴν εἰκόνα αὐτὴ ὁ Θρασύμαχος ἐμφανίζεται — ἐξωτερικὰ τουλάχιστο — ὡς ἕνας ὀργισμένος σαρκαστής, πού ὑπόστηρίζει μὲ φανατισμὸ τὶς ἀπόψεις του καὶ δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιοῦσιν εἰρωνεῖτες ἢ ἀκόμη καὶ βρισιὲς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους¹¹.

τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ τὸ «ὑπὲρ πολιτείας» (ὑπ' ἀριθ. 1) καὶ τὸ «ὑπὲρ Λαρισιαίων» (ὑπ' ἀριθ. 2). Τὸ πρῶτο διασώθηκε ἀπὸ τὸ Διονύσιο τὸν Ἀλικαρνασσέα καὶ ἀποτελεῖ τὸ προοίμιον ἑνὸς λόγου, πού γράφηκε ἀπὸ τὸν Θρασύμαχο (κατὰ παραγγελίαν), γιὰ νὰ ἐκφωνηθεῖ στὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου Ἀθηναίων ἀπὸ ἕνα νέο. Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ ὁμιλητὴς ἐξαίρει τὰ καλὰ τῆς ὁμονοίας καὶ κατακρίνει τὶς κομματικὰς φιλονικεῖες. (Ἀνάλυσή τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ βλ. στὸν Guthrie ὁ.π. σ. 299-301). Τὸ δεύτερο ἀπόσπασμα — πού διασώθηκε ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα — εἶναι ἕνα ὀλιγόστιχο χωρίον λόγου, πού γράφηκε πιθανῶς μὲ παρότρυνση τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀρχελαίου, καὶ εἶχε ὡς σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ ἀντίδραση κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀρχελαίου στὴ Θεσσαλία. Στὸ χωρίον αὐτὸ ὁ Θρασύμαχος ἀποκαλεῖ τὸν Ἀρχελαῖον «βάρβαρον» ἀποβλέποντας σὲ πολιτικούς καὶ δημαγωγικούς σκοπούς. Γιὰ τὸ χωρίον αὐτὸ βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ἀπ. Δασκαλάκη, Ἀθηνᾶ 56 (1952), σ. 45 ἐπ., πού ἀνατυπώθηκε στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, 1960, σ. 376 ἐπ., ἰδίως σ. 383 ἐπ. καὶ M. Untersteiner ὁ.π. σ. 30, σημ. 2.

10. Ὅπως παρατηροῦν ὁ Untersteiner ὁ.π. σ. 37, ὑποσημ. 8 καὶ ὁ Oppenheimer ἐν Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie, VI A, 1 (ἄρθρον Thrasymachus) 586, 16-19, ἡ λέξις «ὀρῶμεν» στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Θρασύμαχος στὶς σκέψεις του ξεκινᾶ πάντα ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς πραγματικότητος.

11. Πρβλ. Πλάτωνος Πολιτεία A 336 β: «ἀλλὰ συστρέψας ἑαυτὸν ὥσπερ θηρίον ἦκεν ἐφ' ἡμᾶς ὡς διαπρασόμενος». 337 α: «καὶ ὡς ἀκούσας ἀνεκάγχασέ τε μάλα

Προτού εισέλθουμε στην εξέταση τῶν θέσεων τῶν δύο αὐτῶν συζητητῶν, ὑπενθυμίζουμε ὅτι κυρίως οἱ σοφιστές, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (ὅπως ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης κ. ἄ.) ἄσκησαν κριτικὴ τοῦ ἰσχύοντος δικαίου τονίζοντας τὴν ἀντίθεσή του στὴ φύση¹². Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ στὸ νόμο ἦταν ἓνας « τ ὀ π ο ς », δηλαδή μία ὑπόθεση, ποὺ συζητοῦσαν ζωηρὰ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π. Χ. αἰώνα ὄχι μόνο στίς φιλοσοφικὲς σχολές, ἀλλ' ἀκόμα καὶ στίς καθημερινές τους συναναστροφές. Κατὰ τὴ συζήτηση αὐτὴ ὡς « ν ὀ μ ο ς » χαρακτηρίζεται κάθε κανόνας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς ποὺ « ν ο μ ί ζ ε τ α ι » συμβατικά ὡς ὀρθός¹³, ποὺ εἶχε δηλαδή γίνεαι δεκτὸς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κοινωνίας μετὰ ἀπὸ μιὰ σιωπηρὴ σύμβαση. Ἔτσι ὅλοι οἱ πολιτειακοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί, ἢ μορφή τοῦ πολιτεύματος, ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ἢ παραδοσιακὴ λατρεία τῶν θεῶν θεωροῦνται ὅτι στηρίζονται στὴν κοινὴ ἀποδοχὴ, στὴ σύμβαση καὶ ὅτι ἰσχύουν « ν ὀ μ ο ς ». Οἱ συμβατικοὶ ὅμως αὐτοὶ θεσμοὶ καταγγέλλονται συχνὰ ὡς ἀντίθετοι στοὺς νόμους τῆς φύσεως, ποὺ εἶναι παγκόσμιοι καὶ πανανθρώπινοι καὶ ἔχουν δύναμη πολὺ ἰσχυρότερη ἀπὸ τοὺς συμβατικοὺς θεσμούς.

Πάντως πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὴ συζήτηση τῆς ἀντιθέσεως τοῦ νόμου μὲ τὴ φύση, ὁ ὅρος « φύση » χρησιμοποιεῖται ὑπὸ διάφορες ἔννοιες¹⁴. Ἔτσι π. χ. στὸν Γοργία τοῦ Πλάτωνος (482 C ἐπ.), ὅταν ὁ Καλλικλῆς μιλεῖ γιὰ τὴ φύση, ἐννοεῖ τὴν ἐγωιστικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς φυσικοὺς νόμους ἐννοεῖ τοὺς νόμους τῆς ζούγκλας, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἰσχυρότερος ἐπιβάλλει τὴ θέλησή του στὸν ἀσθενέστερο (483 D). Ἄλλοι πάλι, ὅπως ὁ Ἰππίας (Πλάτωνος Πρωταγόρας 337 C-D) καὶ ὁ Ἀντιφῶν ὁ σοφιστὴς (Fragm. 44, B, στήλη II), ποὺ ἐδίδασκαν τὴν συγγένεια ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ὁ πρῶτος¹⁵, τὴν κοινὴ φύση Ἑλλή-

σαρδάνιον». 343 α: «ὦ Σώκρατες, τίτθη σοι ἔστιν; . . . Ὅτι τοί σε, ἔφη, κορυζῶντα περιορᾷ καὶ οὐκ ἀπομύττει δεόμενον». 343 d: «σκοπεῖσθαι δέ, ὦ εὐηθέστατε Σώκρατες» . . .

12. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιθέσεως τοῦ νόμου μὲ τὴ φύση βλ. F. Heiniemann, *Nomos und Physis: Herkunft und Bedeutung einer Antithese im griechischen Denken des 5. Jahrhunderts*, Basel 1945 (ἀνατύπωση 1965), Guthrie ὁ. π. σ. 68 ἐπ., 97 ἐπ., J. de Romilly, *La loi dans la pensée grecque*, 1971, σ. 73 ἐπ.

13. Πρβλ. Guthrie, ὁ. π. σ. 63 ἐπ.

14. Πρβλ. Guthrie, ὁ. π. σ. 109 ἐπ.

15. Ὁ Πλάτων στὸν Πρωταγόρα 337 C-D ἀποδίδει στὸν Ἰππία τὴν ἀκόλουθη φράση: «Ἔ ἄνδρες, ἔφη, οἱ παρόντες, ἠγοῦμαι ἐγὼ ὑμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας ἅπαντες εἶναι φύσει οὐ νόμῳ τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενὲς ἔστιν, ὁ

νων και βαρβάρων, ὁ δεύτερος¹⁶, καὶ ὁ Ἄλκιδάμας, ποὺ ἐκήρυσσε ὅτι «ἐλευθέρους πάντας ἀφῆκε θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν»¹⁷ (σχόλιο στὴν Ἄριστ. Ρητορική 1373 β), ὡς φύση ἐννοοῦν τὴν ἀλτρουϊστικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζουν οἱ ἀρχὲς τῆς ἰσότητας, τῆς ἀνθρώπινης ἀδελφότητας καὶ ἀλληλεγγύης, τῆς ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τέλος, ἄλλοι ὡς φύση ἐννοοῦν τὴν πραγματικότητα, τὴν ἀληθινὴ ὄψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὡς ἀντίθεση τῆς φύσεως μὲ τὸ νόμο νοεῖται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πραγματικότητα καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς δικαιοσύνης, ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ συμπεριφορὰ καὶ τὶς θεωρητικὲς ἐπαγγελίαις τῶν ἀνθρώπων.

Τὴν τρίτη αὐτὴ ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως τῆς φύσεως μὲ τὸ νόμο φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ ὁ Θρασύμαχος στὸ διάλογό του μὲ τὸν Σωκράτη, χωρὶς ὅμως νὰ τὴν μνημονεύει ρητὰ. Πράγματι, ὅσα λέγει ὁ Θρασύμαχος στὸ διάλογο αὐτό, δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ ἐπισημάνουν τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ τὸ ἰδανικὸ τῆς δικαιοσύνης, ἀνάμεσα στὴν ἀδικία ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ ζωὴ, καὶ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς.

III. Ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ Θρασυμάχου καὶ τοῦ Σωκράτους (στὸ Α' βιβλίον τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος) εἶναι πολὺ ἐκτενὴς καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐδῶ. Θὰ περιορισθοῦμε λοιπὸν νὰ ἀναφέρουμε τὶς βασικὲς θέσεις τοῦ

δὲ νόμος τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται». Ἐπειδὴ ὁ Ἰππίας ἀπευθύνεται «σοὺς παρόντες», γεννήθηκε ἀμφιβολία ἂν μὲ τὴ φράση αὐτὴ ὑποστηρίζει τὴ φυσικὴ συγγένεια μόνο τῶν παρόντων — ποὺ ὅπως λέγει στὴ συνέχεια εἶναι «οἱ σοφώτατοι» τῶν Ἑλλήνων — ἢ τὴ συγγένεια ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἢ καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Πρβλ. τὶς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Erik Wolf ὁ.π.σ. 78 ἐπ., τοῦ Untersteiner ὁ.π. Fasc. III, σ. 104, σημ. 1, τοῦ Guthrie ὁ.π.σ. 170 καὶ τοῦ C. Periphanakis, *Les sophistes et le Droit*, 1953, §§ 11 καὶ 13, σ. 27 ἐπ. 34.

16. Βλ. τὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ Ἀντιφῶντος, ποὺ διασώθηκε σ' ἓνα πάπυρο τῆς Ὁξυρρύγχου (Pap. Oxy XI n. 1364, Fragmentum B. Col. II, 266-299), στὴν ἐκδοση τοῦ Untersteiner, *Sofisti*, Fasc. IV (a cura di Battagazzore e Untersteiner) σ. 92 ἐπ. καὶ τὰ σχόλια τῶν ἐκδοτῶν. Γιὰ τὶς ιδέες τοῦ Ἀντιφῶντος περὶ τῆς ὁμοιότητας Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρβλ. Erik Wolf ὁ.π.σ. 89 ἐπ., Sinclair (Βλάχος) σ. 97 ἐπ., Guthrie ὁ.π.σ. 115-120, καὶ τὴ μελέτη τοῦ E. Bignone, *Die ethischen Vorstellungen des Sophisten Antiphon*, ἐν C. J. Classen, *Sophistik* (ἀνωτ. σημ. 1), σ. 493 ἐπ. 508.

17. Γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σημασία τῆς σκέψης αὐτῆς τοῦ Ἀλκιδάμα πρβλ. Guthrie, ὁ.π.σ. 167 καὶ σημ. 2 (καὶ τὶς παραπομπές), Erik Wolf, ὁ.π.σ. 138 ἐπ., Sinclair (Βλάχος) σ. 110.

Θρασυμάχου, όπως τις παρουσιάζει ο Πλάτων, θέσεις γύρω στις οποίες περιστρέφεται ο όλος διάλογος. Οι θέσεις αυτές μπορούν να συνοψισθούν στις ακόλουθες τέσσαρες προτάσεις:

- 1) Ἡ δικαιοσύνη συμπίπτει μετὰ τὸ ἐκάστοτε ἰσχυρὸν δίκαιον (ἀρχὴ τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ).
- 2) Τὸ δίκαιον τίθεται ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε κυβερνωῦντες καὶ ἐκφράζει τὴν ἰδεολογία καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κυβερνωῦντος κόμματος.
- 3) Οἱ ἀληθινοὶ κυβερνήτες εἶναι ἀλάθητοι, δηλαδή ἐπιδιώκουν πάντα τὸ πραγματικὸ τοὺς συμφέρον, χωρὶς νὰ ὑποπίπτουν σὲ λάθη.
- 4) Οἱ δίκαιοι ἄνθρωποι ὑποφέρουν στὴ ζωὴ, ἐνῶ οἱ ἄδικοι ἐπιτυγχάνουν καὶ εὐημεροῦν. Γι' αὐτὸ ἡ τήρηση τῶν κανόνων τῆς δικαιοσύνης στὴν πρακτικὴ ζωὴ εἶναι μιὰ « γ ε ν ν α ί α ε ὑ ἡ θ ε ι α », ἐνῶ ἀντίθετα ἡ υἰοθέτηση τῶν μεθόδων τῆς ἀδικίας ἀποτελεῖ μιὰ « ε ὑ β ο υ λ ί α », δηλαδή μιὰ φρόνιμη τακτικὴ (Πολιτεία 348 c-d).

Μερικοὶ νεώτεροι συγγραφεῖς¹⁸, στηριζόμενοι πιθανῶς στὴν τέταρτη αὐτὴ θέση, ἐχαρακτήρισαν τὸν Θρασύμαχο ὡς «ἠθικὸ μηδενιστὴ». Ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι ἐσφαλμένος, γιατί ὁ Θρασύμαχος μετὰ τὴν θέση αὐτὴ δὲν ἐκφράζει μιὰ δική του ἠθικὴ πεποιθίση, ἀλλὰ τὴν θλίψη καὶ τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν ἀξιῶν καὶ τὸν θρίαμβο τῶν ἀδίκων ἀνθρώπων, πὺ ἐμφανίζεται στὴ ζωὴ. Πράγματι, ἡ θέση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα κοινὸ τόπο, μιὰ ἀντίληψη τῶν πολλῶν, τοῦ πλήθους¹⁹, ἡ ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ βαθυτέρη σκέψη

18. Π. χ. ὁ K. Popper, *The open society and its enemies*, I, *The spell of Plato* 5th ed. London 1966, σ. 116 (κατὰ τὴν παράθεσιν τοῦ Guthrie ὁ π. σ. 104, σημ. 1) καὶ οἱ Burnet, Taylor, Barker καὶ ἄλλοι βρεταννοὶ συγγραφεῖς, πὺ ἀναφέρει ὁ Kerferd ὁ π. (σημ. 1), σ. 546, σ. 2-7.

19. Πρβλ. καὶ Πλάτωνος Πολιτεία Β, 358 C - D καὶ 360 C - D, : «Λυσιτελεῖν γὰρ δὴ οἶεται πᾶς ἀνὴρ πολὺ μᾶλλον ἰδίᾳ τὴν ἀδικίαν τῆς δικαιοσύνης, ἀληθῆ οἰόμενος» καὶ 361 ε ἐπ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀκόμα καὶ σήμερα οἱ μεγάλες μάζες τοῦ ὄχλου θαυμάζουν ὄσους «ἔχουν ἐπιτύχει» στὴ ζωὴ τοὺς ἔστω καὶ μετὰ ὄχι ἀπολύτως ἠθικὰ μέσα Ἡ ἴδια ἀντίληψη ἦταν πολὺ διαδεδομένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα στὶς μεγάλες μάζες τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀρχελάου, πὺ θαυμάζοταν ὡς εὐτυχῆς ἀπὸ τὶς μάζες τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξένων, παρ' ὅλο ὅτι εἶχε ἀνέλθει στὸ θρόνο χάρις σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐγκλήματα (βλ. Πλάτωνος, Γοργίας 471 A - D). Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καταπολεμοῦν ζωηρὰ τὶς ἀντιλήψεις αὐτῆς τοῦ πλήθους καὶ θεωροῦν καθήκον τους νὰ ἀποκαλύψουν, ἔστω καὶ μόνοι, τὴν ἀλήθεια — τὴν ἀληθινὴ γνῶση —

τοῦ Θρασυμάχου, ποῦ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς λέγει στοῦ Σωκράτη: «Τί δέ σοι... τοῦτο διαφέρει, εἴτε μοι δοκεῖ εἴτε μή, ἀλλ' οὐ τὸν λόγον ἐλέγχεις» (Πολιτ. 349 Α). Δηλ.: «Τί σ' ἐνδιαφέρει ἂν ἐκφράζω ἢ ὄχι τὴν ἀληθινή μου σκέψη, δικό σου ἔργο εἶναι νὰ ἐλέγξεις τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτό».

Ἀπὸ τὶς τέσσαρες αὐτὲς θέσεις τοῦ Θρασυμάχου θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μόνο μὲ τὶς δύο πρῶτες, γιατί ἡ μὲν τρίτη κατὰ τὴν ὁποία οἱ κυβερνήτες εἶναι ἀλάθητοι, εἶναι μία θέση ἀνεδαφική καὶ οὐτοπιστική. Ἡ δὲ τέταρτη θέση²⁰, κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἀδικοὶ ἄνθρωποι ἐπιτυγχάνουν στὴ ζωὴ, εἶναι, ὅπως εἶπαμε, μιὰ κοινότοπη σκέψη, τὴν ὁποία δὲν ὑποστηρίζει σοβαρὰ ὁ Θρασύμαχος. Οἱ δύο πρῶτες θέσεις συνάγονται ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο — πολὺ γνωστὸ — χωρίο τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος (338 Ε): «Τίθεται δέ γε τοὺς νόμους ἐκάστη ἀρχὴ πρὸς τὸ αὐτῇ ξυμφέρον· δημοκρατία μὲν δημοκρατικούς, τυραννὶς δὲ τυραννικούς, καὶ αἱ ἄλλαι οὕτως: θέμεναι δὲ ἀπέφηναν τοῦτο δίκαιον τοῖς ἀρχομένοις εἶναι, τὸ σφίσι ξυμφέρον καὶ τὸν τοῦτον ἐκβαίνοντα κολάζουσιν ὡς παρανομοῦντα τε καὶ ἀδικοῦντα. Τοῦτ' οὖν ἐστίν, ὃ βέλτιστε, ὃ λέγω ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσιν ταῦτόν εἶναι τὸ τῆς καθεστηκυίας ἀρχῆς ξυμφέρον».

Στὸ χωρίο αὐτὸ συνοψίζονται οἱ δύο βασικὲς θέσεις τοῦ Θρασυμάχου, δηλαδή πρῶτον ἡ ἀρχὴ τοῦ κρατικοῦ θεικισμοῦ καὶ δεύτερον ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἰσχῶν δίκαιον ἐκφράζει τὰ συμφέροντα τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

καὶ νὰ διακηρύξουν τὴν πίστη τους στὴν ἀπόλυτη δικαιοσύνη. Βλ. π.χ. Πλάτωνος Γοργίας 472 Α. (Σωκράτης): «Καὶ νῦν περὶ ὧν σὺ λέγεις ὀλίγου σοὶ πάντες συμφήσουσιν ταῦτα Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ξένοι». 472 Β: «Ἄλλ' ἐγὼ σοὶ εἶς ὧν οὐχ ὁμολογῶ· οὐ γὰρ μὲ σὺ ἀναγκάζεις, ἀλλὰ ψευδομάρτυρας πολλοὺς κατ' ἐμοῦ παρασχόμενος ἐπιχειρεῖς ἐκβάλλειν με ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἀληθοῦς». Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης, ὅτι ὁ Πλάτων κατηγορεῖ γενικὰ τοὺς σοφιστὲς, γιατί, ἀποβλέποντας στοῦ κέρδος, κολακεύουν τὸν ὄχλο, υἰοθετοῦν τὶς ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις του καὶ προσαρμόζουν τὴ διδασκαλία τους ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὰ ἔνστικτα καὶ τὶς ὁρμὲς τοῦ πλήθους Περβλ. Πλάτωνος Πολιτεία VI, 493 Α: «Ἐκαστος τῶν μισθαρνούτων ἰδιωτῶν, οὐς δὴ οὔτοι σοφιστὰς καλοῦσι καὶ ἀντιτέχνους ἡγοῦνται, μὴ ἄλλα παιδεύειν ἢ ταῦτα τὰ τῶν πολλῶν δόγματα, ἃ δοξάζουσιν ὅταν ἄθροισθῶσιν, καὶ σοφίαν ταύτην καλεῖν» κλπ. Βλ. σχετικὰ Κ. Δ. Γεωργούλη, Πλάτωνος Πολιτεία, 2α ἔκδ. 1963, Εἰσαγωγή σ. LXXXIX (= 89).

20. Γιὰ τὴν τέταρτη αὐτὴ θέση τοῦ Θρασυμάχου πρβλ. Erik Wolf ὁ.π. σ. 117, Guthrie, ὁ.π. σ. 101 ἐπ. καὶ A. Papachristos στοῦ Année Sociologique vol. 25 (1974), 452.

Α'. Ὡς πρὸς τὴν πρώτη ἀρχή, ὁ Θρασύμαχος τονίζει σαφῶς ὅτι τὸ δίκαιον, δηλ. ἡ δικαιοσύνη, συμπίπτει μὲ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία. Κατὰ τὸν Θρασύμαχο οἱ ἐκάστοτε κυβερνῶντες, δημοκρατικοὶ ἢ ὀλιγαρχικοὶ, θεσπίζουν νόμους δημοκρατικούς ἢ ὀλιγαρχικούς, ἀποφαίνονται ὅτι οἱ νόμοι αὐτοὶ πραγματοποιοῦν τὴ δικαιοσύνη καὶ τιμωροῦν κάθε παραβάτη τους. Μὲ τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς ὁ Θρασύμαχος ἐμφανίζεται ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους θεμελιωτὲς τῆς θεωρίας τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ, τὴν ὁποία βέβαια ἐδίδαξε πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἄντιφων, ὁ Σωκράτης²¹ καὶ ἄλλοι. Ἡ πρωτοτυπία ὅμως τοῦ Θρασυμάχου ἐν σχέσει μὲ τοὺς λοιποὺς ὁπαδοὺς τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ὅτι δὲν περιορίσθηκε στὴν ἠθικὴ δικαιολογία τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ, ἀλλὰ προχώρησε καὶ στὴ φιλοσοφικὴ καὶ τὴν κοινωνιολογικὴ θεμελίωσή του, τονίζοντας ὅτι ὁ νομοθέτης ἀποφαινεταὶ καθε φορὰ τί εἶναι δίκαιον, δηλαδή ἐκλέγει καὶ καθιερώνει μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς λύσεις τῶν νομικῶν προβλημάτων καὶ ἔτσι δημιουργεῖ τὸ θετικὸ δίκαιο, ἀλλὰ ταυτοχρόνως συγκεκριμενοποιεῖ τὴν ἀόριστη ἔννοια τῆς δικαιοσύνης καὶ συντελεῖ στὴ διαμόρφωση τοῦ περὶ δικαίου αἰσθήματος τῶν πολιτῶν.

Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ θεμελίωση τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ παραμένει ἀκόμα καὶ σήμερα ἰσχυρὴ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ υἱοθετεῖται ἀπὸ πολλοὺς συγχρόνους θεωρητικούς τοῦ δικαίου. Πράγματι, σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς ἐμφανίζεται μεγάλη διαφορὰ γνώμων πάνω στὰ διάφορα κοινωνικὰ καὶ νομικὰ προβλήματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ρύθμιση ἀπὸ τὸ νομοθέτη τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἔχει μεγάλη κοινωνικὴ σημασία, γιατί ἐπηρεάζει τὶς ἠθικὰς πεποιθήσεις καὶ τὴν ὄλη συμπεριφορὰ τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς προσφέρει ἕνα ἰσχυρὸ στήριγμα, γιὰ νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων νομικῶν καὶ ἠθικῶν ἀντιλήψεων. Παρ' ὅλη ὅμως τὴν ἀναμφισβήτητη ἀξία της, ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψη τοῦ

21. Τὴ γνώμη ὅτι τὸ δίκαιο (δηλ. ἡ δικαιοσύνη) ταυτίζεται μὲ τὸ νόμιμο (δηλ. μὲ τὴ νομοθεσία) δεχόταν ὁ Σωκράτης σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ξενοφῶντος, Ἄπομνημονεύματα IV, 4, 12 - 13 καὶ 15 - 18. Ἐπίσης στὸ διάλογό του μὲ τὸ Θρασύμαχο ὁ Σωκράτης δέχεται ὅτι ἡ ὑπακοὴ στὶς διατάξεις, πού θεσπίζουν οἱ ἄρχοντες, ἀποτελεῖ συνέπεια τῆς δικαιοσύνης (βλ. Πολιτεία 339 C: ἃ δ' ἂν θῶνται ποιητέον τοῖς ἀρχομένοις, καὶ τοῦτο ἔστι τὸ δίκαιον). Τὴν ἴδια γνώμη εἶχε καὶ ὁ Ἄντιφων ὁ σοφιστής, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα πού βρέθηκε σ' ἕνα Πάπυρο τῆς Ὁξυρύνχου (Papyrus Oxyrh IV n. 1314, Fragm. A Col. I 5 ἐπ.: «δικαιοσύνη δ' ἦν τὰ τῆς πόλεως νόμιμα (ἐν M. Untersteiner ὁ.π. Fasc. IV σ. 72). Γιὰ τὸ χωρίο αὐτὸ βλ. Sinclair, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως, 1969, σ. 98 ἐπ. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸ ὅτι ἡ παραπάνω γνώμη τοῦ Σωκράτους ἀποδίδει τὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνος. Πρβλ. I. Δελλῆν περιοδικὸ Παρνασσός, ΙΘ' (1977), σ. 552, 553 καὶ τὴ σημ. 1.

Θρασυμάχου παραβλέπει ότι οι έπιταγές του νομοθέτου, οι γραπτοί νομικοί κανόνες, υπόκεινται στον έλεγχο της κοινωνίας, από τον οποίο εξαρτάται το αν θα εφαρμοσθούν στην πράξη, το αν θα παραμορφωθούν ή θα περιπέσουν σε άχρηστία και θα γίνουν γράμμα νεκρό.

Β'. Η δεύτερη βασική θέση του Θρασυμάχου είναι ότι το θετικό δίκαιο εκφράζει τα συμφέροντα του κυβερνώντος κόμματος ή τάξεως. Ο Θρασύμαχος ξεκινώντας προφανώς από την γνωστή άρχη του Ηρακλείτου²² ότι «πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστὶ πάντων δὲ βασιλεύς» και ότι «κατ' ἔριν γίνεσθαι πάντα» (δηλ. όλα γίνονται κατόπιν αγώνος), διαπιστώνει ότι στον αγώνα μεταξύ των διαφόρων πολιτικών κομμάτων, των κοινωνικών ομάδων ή τάξεων, ή νικήτρια ομάδα, όταν καταλάβει την εξουσία, θεσπίζει νόμους, που εμπνέονται από την ιδεολογία της και αποβλέπουν στην προάσπιση των συμφερόντων της.

Τη θέση αυτή²³ του Θρασυμάχου, που ήταν πρωτοποριακή για την εποχή της, την υιοθέτησαν στις μέρες μας από τη μιὰ πλευρά οι μαρξιστές, οι οποίοι έχουν αναγάγει σε δόγμα την άρχη ότι το «δίκαιον εκφράζει τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης», και από την άλλη πλευρά²⁴ οι όπαδοί του «κοινωνικού δαρβινι-

22. Βλ. Ἡ ρ ά κ λ ε ι τ ο ν, Ἀπόσπασμα 53: «Πόλεμος πάντων πατήρ ἐστὶ πάντων δὲ βασιλεύς και τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε, τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἔλευθέρους» και τὸ ἀπόσπασμα 80: «Εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἔοντα ξυνὸν και δίκην ἔριν, και γινόμενα πάντα κατ' ἔριν και χρεών». Ἀνάλυση τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τοῦ Ἡρακλείτου βλ. στὸν Κ. Ἀ ξ ε λ ό, Ὁ Ἡράκλειτος και ἡ φιλοσοφία, Ἀθήνα 1974, σ. 169 ἑπ.

23. Ἐπίσης και ὁ Λυσίας, που ἦτο περίπου σύγχρονος και ἴσως λίγο νεώτερος ἀπὸ τὸν Θρασύμαχο, διετύπωσε ὡς συνήγορος ἑνὸς πελάτη του στὴν [Δήμου καταλύσεως] Ἀπολογία (oratio 25, 8,) μιὰ παρόμοια θέση, ὅτι δηλαδή κανένας ἀνθρωπος δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του δημοκρατικός ἢ ὀλιγαρχικός και ὅτι καθένας ἀγωνίζεται για τὸ πολίτευμα που θὰ εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον του: «Πρῶτον μὲν οὖν ἐνθυμηθῆναι χρὴ ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικός οὔτε δημοκρατικός, ἀλλ' ἦτις ἀν ἑκάστῳ πολιτεία συμφέρη, ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι». Βλ. ἐπίσης αὐτόθι § 10.

24. Για τὴ σχολή τοῦ «κοινωνικοῦ δαρβινισμοῦ» τῶν Gumblowitz, Ratzehofer κ. ἄ. και για τὴν ἱστορική σχολή τοῦ Fr. Oppenheimer βλ. Cuvillier, Manuel de Sociologie, 5e éd. (1967), § 15, β, σ. 30 και § 19e, σ. 51-52. Σύνοψη τῆς θεωρίας τοῦ Franz Oppenheimer για τὴ γένεση τοῦ Κράτους βλ. στὸν Raymond Aron, La Sociologie allemande contemporaine, 3e éd. 1966, chap. II, I, σ. 49. Ὅπως ἐκθέτει ὁ Γ. Κ. Β λ ά χ ο ς, Πολιτική θεωρία (παραδόσεις 1966-1967), σ. 277 μιὰ συγγενή ἄποψη πρὸς τὶς θεωρίες αὐτὲς δέχεται και ὁ γερμανὸς πολιτειολόγος Carl Schmitt (στὸ βιβλίο του Der Begriff des politischen, 1927), ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ πολιτική ἀναλύεται στὴ

σμου» (Gumbrowicz, Ratzenhofer), τῆς ἱστορικῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς (Franz Oppenheimer) καὶ ἄλλοι διάσημοι συγγραφεῖς (ὅπως ὁ J. P. Sartre), οἱ ὅποιοι φρονοῦν ὅτι τὸ Κράτος καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι προϊόν τοῦ ἀγῶνα ἐπικρατήσεως ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς καὶ τὶς κοινωνικὲς ομάδες καὶ διαμορφώνονται ἀπὸ τὴ βούληση τῆς ομάδας ποὺ ἐπικρατεῖ. Ἐπίσης ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Dahrendorf²⁵, στὴν προαναφερθεῖσα μελέτη, παρατηρεῖ ὅτι στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν πρῶτος ὁ Θρασύμαχος ἐτόνισε ὅτι στὴν πολιτικὴ ζωὴ ὑπάρχουν θέσεις-κλειδιά (Positionen) καὶ ὅτι οἱ ἐκάστοτε κυβερνῶντες χρησιμοποιοῦν τὶς θέσεις αὐτές, δηλαδὴ τὸν μηχανισμό τῶν κρατικῶν κυρώσεων (Kontrollinstrument der Sanktionen), γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὸ δίκαιον σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντά τους.

Εἶναι λοιπὸν ἀναμφίβολο ὅτι ὁ πλατωνικὸς Θρασύμαχος εἶναι ὁ πρόδρομος πολλῶν νεωτέρων κοινωνιολογικῶν καὶ πολιτικῶν θεωριῶν. Εἶναι ὅμως ἐπίσης βέβαιο, ὅπως θὰ δοῦμε κατωτέρω, ὅτι τὶς ἀσθενεῖς πλευρὲς τῶν θεωριῶν αὐτῶν τὶς εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ Σωκράτης.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα εἰδικότερα τὴ θετικὴ ἀξία καὶ τὶς ἀδυναμίες τῆς θεωρίας τοῦ Θρασυμάχου.

Ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἄποψη, ἡ θετικὴ ἀξία, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς θεωρίας τοῦ Θρασυμάχου, βρίσκονται στὸ ὅτι αὐτὴ ἐξαιρεῖ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ Κράτους, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ κυβερνώσα ομάδα, ποὺ ἔφθασε στὴν ἐξουσία ὕστερα ἀπὸ ἐπιτυχῆ ἀγῶνα, χρησιμοποιεῖ τὴν ἐξουσία ὡς ἓνα ὄργανο ἢ μέσο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὶς ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες. Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι βέβαια ἕως ἓνα ὀρισμένο βαθμὸ ὀρθή, εἶναι ὅμως μονομερής, γιὰτὶ ἀγνοεῖ τὸ δεύτερο στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὸ ὅτι δηλαδὴ κάθε κοινωνικὴ ομάδα ποὺ ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία, ἐπιδιώκει νὰ ἀποκτήσει τὴν ὅσο εἶναι δυνατό εὐρύτερη ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τοὺς διοικουμένους, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλλει μιὰ δίκαιη τάξη, μιὰ ρύθμιση τῶν πραγμάτων σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸ καλὸ.

Ὅπως παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ καθηγητὴς Duverger²⁶, ἡ πολιτικὴ

διάκριση «φίλος-ἐχθρὸς» καὶ ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ομάδας τῶν ὁμοφρονούντων στοὺς ἐχθροὺς. Γιὰ τὶς σχετικὲς γνῶμες τοῦ Freud, τοῦ Lorenz, τοῦ J. P. Sartre κ. ἄ. βλ. Γ. Κ. Βλάχου, Πολιτικὴ Ψυχολογία (1976), σ. 57 ἐπ. 63.

25. Πρβλ. Dahrendorf ὁ.π. σ. 299.

26. Βλ. M. Duverger, Εἰσαγωγή στὴν πολιτικὴ (Introduction à la politique), μετάφραση Στάθη Οἰκονόμου, Ἀθήνα 1964, εἰσαγωγὴ σ. 5, τοῦ ἴδιου, Sociologie de la Politique, 1973, σ. 173 ἐπ.

έξουσία και τὸ Κράτος ἔχουν δύο ὄψεις, σὰν τὸ θεὸ Ἰανό, δηλαδή ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ εἶναι ἓνα ὄργανο κυριαρχίας μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας πάνω στις ἄλλες ομάδες, και ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἓνα μέσο πὸν ἐξασφαλίζει τὴν ἔννομη τάξη και ἀποβλέπει στὴν ἔνσωμάτωση ὄλων τῶν πολιτῶν στὴν κοινότητα γιὰ τὸ κοινὸ καλό. Οἱ δύο αὐτὲς ὄψεις, τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, λέγει ὁ Duverger, συνυπάρχουν πάντοτε μὲ διάφορη ἀναλογία σ' ὅλες τις ἐποχές. Τὸ λάθος τοῦ Θρασυμάχου εἶναι ὅτι πρόσεξε μόνο τὸ πρῶτο στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας και ἀγνόησε²⁷ τὸ δεύτερο. Ἀντίθετα ὁ Σωκράτης ἐτόνισε τὸ δεύτερο στοιχεῖο, πὸν ἀποβλέπει στὴν πραγματοποίηση μιᾶς «δικαίας πόλεως» και στὴν ἑναρμόνιση τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν κυβερνῶντων και τῶν κυβερνωμένων. Βέβαια ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι κοινωνιολόγος, ἀλλὰ φιλόσοφος, και ἀποβλέπει ὄχι στὸ τί γίνεται στὴν πράξη, ἀλλὰ στὸ τί πρέπει νὰ γίνει σὲ μιὰ ἰδανικὴ πολιτεία, γι' αὐτὸ τονίζει ὅτι οἱ ἄρχοντες δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν τὸ δικό τους συμφέρον, ἀλλὰ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχομένων²⁸. Ἡ σκέψη ὅμως αὐτὴ τοῦ Σωκράτους ἔχει ὄχι μόνο φιλοσοφικὴ, ἀλλὰ και

27. Ἐξ ἄλλου εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Θρασυμάχου ἔχει πεδίο ἐφαρμογῆς μόνο στις ἐξελιγμένες κοινωνίες, πὸν ἔχουν ἰσχυρὴ κεντρικὴ ἐξουσία και διαθέτουν τὰ κατάλληλα ὄργανα (δικαστικὰ και διοικητικὰ), γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν τήρηση τῶν κρατικῶν ἐπιταγῶν. Ἀντίθετα ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν ἰσχύει γιὰ τις λοιπὲς κοινωνίες, στις ὁποῖες ἡ κεντρικὴ ἐξουσία εἶναι χαλαρὴ και ἀδύναμη νὰ ἐπιβάλλει τις θελήσεις της, και ἰδιαίτερα γιὰ τις πρῶτο γογες πολυμερεῖς κοινωνίες, (sociétés segmentaires), στις ὁποῖες δὲν ὑπάρχει κεντρικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ ἡ κυβέρνηση και ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἶναι διάχυτες σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας. Γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τῆς κοινωνίας βλ. Duverger, Sociologie politique (1973), σ. 383 ἐπ., Balandier - Βλάχου, Πολιτικὴ Ἀνθρωπολογία (1971), σ. 62 ἐπ., 69 ἐπ., 83 ἐπ.

28. Πρβλ. και Ἀριστοτέλους Πολιτικά, Ε, VIII, 15 - 16, 1308 β 32 ἐπ.: «Μέγιστον δὲ ἐν πάσῃ πολιτεία τὸ και τοῖς νόμοις και τῇ ἄλλῃ οἰκονομία οὕτω τετάχθαι ὥστε μὴ εἶναι τὰς ἀρχὰς κερδαίνειν... Οὐ γὰρ οὕτως ἀγανακτοῦσιν εἰργόμενοι τοῦ ἄρχειν οἱ πολλοί, ἀλλὰ και χαίρουσιν ἐὰν τις ἐᾷ πρὸς τοῖς ἰδίοις σχολάζειν, ὡς ἐὰν οἴωνται τὰ κοινὰ κλέπτειν τοὺς ἀρχοντας, τότε δ' ἀμφοτέρω λυπεῖ, τὸ τε τῶν τιμῶν μὴ μετέχειν και τὸ τῶν κερδῶν». Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης ἀφοῦ τονίζει ὅτι τὸ σπουδαιότερο πρᾶγμα γιὰ κάθε πολιτεία εἶναι νὰ ὀργανωθεῖ κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας νὰ μὴ εἶναι πηγὴ κέρδους, προσθέτει τὴν ἀκόλουθη κοινωνιολογικὴ και ψυχολογικὴ παρατήρηση: «Ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δὲν ἀγανακτοῦν, ἐπειδὴ παρεμποδίζονται νὰ λάβουν μέρος στὴν ἐξουσία — ἀντιθέτως μάλιστα χαίρονται πὸν τοὺς ἀφήνουν νὰ ἀσχολοῦνται ἐλεύθερα μὲ τις δικές του ὑποθέσεις —, ἀγανακτοῦν ὅμως μὸλις ἀντιληφθοῦν ὅτι οἱ ἀρχοντες κλέπτουν τὴ δημόσια περιουσία, τότε μάλιστα λυποῦνται και γιὰ τὰ δύο, δηλαδή γιὰ τὸ ὅτι δὲν συμμετέχουν οὔτε στὰ ἀξιώματα οὔτε στὰ κέρδη. Βλ. ἐπίσης Ἀριστ. Πολιτικά Γ, VI, 11, 1279 α 17 ἐπ., ὅπου ὁ Σταγίριτης χαρακτηρίζει

κοινωνιολογική αξία, γιατί κάθε πολιτική εξουσία δέν στηρίζεται μόνο στην υλική δύναμη, ἀλλ' ἀποβλέπει, ὅπως ἐτόνισε ὁ Max Weber²⁹, νὰ ἐξασφαλίσει τὴν νομιμοποίησὴ της, δηλ. τὴν ἐκούσια ὑποταγὴ τῶν πολιτῶν στὶς διαταγές της, ὑποταγὴ πού ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν παραδοχὴ τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν.

Στὸ δεύτερο αὐτὸ στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι, παρὰ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν καθεστώτων, οἱ θεμελιώδεις θεσμοὶ τῆς κοινωνίας καὶ οἱ βασικοὶ κανόνες τοῦ δικαίου (π. χ. ὁ κανὼν *acta sunt servanda* κλπ.) παραμένουν κατὰ τὴ διάρκειά τῶν αἰῶνων σταθεροὶ καὶ ἀμετάβλητοι. Ἔτσι τὸ ἀπόφθεγμα ὅτι «τὸ δίκαιον ἐκφράζει πάντα τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας ὁμάδας ἢ τάξεως» χάνει μέγα μέρος τῆς ἀξίας του, πρᾶγμα πού παραδέχονται τώρα πολλοὶ νεώτεροι μαρξιστές³⁰, οἱ ὁποῖοι ἐξηγοῦν ὅτι τὸ δόγμα

ὡς ὀρθές τις πολιτεῖες πού ἐπιδιώκουν τὸ κοινὸ συμφέρον (τὸ κοινῆ συμφέρον σκοποῦσιν) καὶ ὡς «ἡμαρτημένες καὶ δεσποτικῆς» ἐκείνες πού ἀποβλέπουν μόνο στὸ συμφέρον τῶν ἀρχόντων: «ὄσαι δὲ τὸ σφέτερον μόνον τῶν ἀρχόντων, ἡμαρτημένα καὶ πᾶσαι παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν: δεσποτικαὶ γάρ, ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστίν».

29. Μιὰ σύντομη ἀλλὰ σαφῆ ἔκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Max Weber γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ τὸ Κράτος βλ. στὸ Julien Freund, *Sociologie de Max Weber*, 2e éd. 1968 chap. IV, III, σ. 190 ἐπ. καὶ ἰδιαίτερα σ. 200 ἐπ. Στὴ νεώτερη ἐπιστήμη ἔχει γίνει δεκτὸ ὅτι ὅλες οἱ μορφές τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δέν στηρίζονται μόνο στὴν υλικὴ δύναμη, ἀλλὰ συνήθως σ' ἓνα μικρὸ ἢ μεγάλο ποσοστὸ ἀποδοχῆς (συγκαταθέσεως) ἐκ μέρους τῶν ἐξουσιαζομένων. Σχετικὰ ὁ Ναπολέων ἔλεγε: «Ἡ δύναμη θεμελιώνεται πάνω στὴ (κοινῆ) γνώμη. Τί εἶναι κυβέρνησις; Τίποτε, ἂν δέν διαθέτει τὴν κοινῆ γνώμη» (ἡ περικοπὴ αὐτὴ παρατίθεται ἀπὸ τὸν Γ. Κ. Βλάχο, *Πολιτικὴ Ψυχολογία*, 1976, σ. 151 καὶ σ. 165 σημ. 29). Πρβλ. ἐπίσης Α. Μάνεση, *Περιοδικὸ Ὁ Πολίτης*, τεύχος 1 (1976), σ. 15, Γ. Πάσχο, *Περιοδικὸ Ἀρμενόπουλος*, τόμ. 30 (1976), σ. 738 ἐπ., 740 ἐπ. καὶ Γ. Κ. Βλάχο, *Πολιτικὴ*, τόμ. Α' (1977), σ. 235 ἐπ. καὶ τὴν σημ. 3 (αὐτόθι), ὅπου βιβλιογραφία σχετικὴ μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἱστορία ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀποδοχὴ (συγκατάθεσις) καὶ τὴν ἐνσωμάτωσι τῶν κυβερνωμένων.

30. Πρβλ. τὴν κριτικὴ ἀνάλυσι τοῦ βιβλίου τοῦ K. Stoyanovich, *La pensée marxiste et le Droit*, 1974, ὑπὸ τοῦ Courtois ἐν *Archives de Philosophie du Droit* 21, (1976), σ. 294 ἐπ. Γενικότερα σημειοῦμε ὅτι ὁ «οἰκονομισμὸς», δηλαδή ἡ θεωρία πού ἀποδίδει κατὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας πρωταρχικὴ σημασία στὸν οἰκονομικὸ παράγοντα, ἐπικρίνεται ἀπὸ πολλοὺς νεώτερους ἐπιφανεῖς μαρξιστές, ὅπως ὁ γνωστὸς Ἰταλὸς πολιτικὸς Gramski (πρβλ. Γ. Κ. Βλάχο, *Πολιτικὴ* τόμ. Α' 1977, σ. 191 καὶ τὴν ἐκεῖ παραπομπὴ στὸ βιβλίον τοῦ Gramski, *Γιὰ τὸν Μακιαβέλι*, ἑλλ. μετὰφρ., Ἑριδανὸς σ. 55 ἐπ.).

αυτό ισχύει μόνο για τους κανόνες που αφορούν τα μέσα της παραγωγής και όχι για τους λοιπούς κανόνες που ρυθμίζουν την όλη κοινωνική ζωή. Οί τελευταίοι αυτοί κανόνες ανταποκρίνονται στις αντιλήψεις και τις ανάγκες ολόκληρης της κοινωνίας και συνεπώς δεν επηρεάζονται από τη διαδοχή των διαφόρων πολιτικών κομμάτων ή τάξεων στην πολιτική εξουσία.

β) Μια άλλη ασθενής πλευρά της θεωρίας του Θρασυμάχου, που υπέδειξε ο Σωκράτης, είναι ότι οι άρχοντες κατά την άσκηση της εξουσίας δεν είναι σε θέση να διαγνώσουν ποιο είναι το πραγματικό τους συμφέρον και γι' αυτό λαμβάνουν αποφάσεις ή θεσπίζουν νόμους μη όρθους, αντιθέτους προς το συμφέρον τους (βλ. Πολιτ. 339 C-D). Η παρατήρηση αυτή του Σωκράτους έχει βαθειά φιλοσοφική σημασία για την όλη ανθρώπινη ιστορία και την κοινωνική ζωή. Ο άνθρωπος στην πορεία της ιστορίας του επιδιώκει βέβαια ό,τι του είναι ωφέλιμο και χρήσιμο. Λόγω όμως της περιορισμένης δυνάμεως του λογικού του, δεν μπορεί να άνευρει πάντα την όρθη λύση των προβλημάτων. Πολύ όρθα λοιπόν ο Κλειτοφών, παρεμβαίνοντας στη συζήτηση μεταξύ Σωκράτους και Θρασυμάχου, παρετήρησε ότι οι κυβερνήτες επιδιώκουν ό,τι κατά την αντίληψή τους είναι συμφέρον (ὁ ἡ γ ο ἰ τ ο ὁ κ ρ ε ἰ τ τ ω ν α ὕ τ ῶ ξ υ μ φ έ ρ ε ι ν 340 B).

Είναι όμως φανερό ότι η εκτίμηση για το ποιο είναι το συμφέρον αυτό, προσδιορίζεται όχι μόνο από τον οικονομικό παράγοντα, αλλά και από την προσωπικότητα των ηγετών και από σωρεία άλλη παραγόντων ήθικων, ιστορικών, ψυχολογικών κλπ. ή ακόμη και από τυχαία περιστατικά. Είναι επίσης φανερό ότι όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν κατά διάφορο κάθε φορά τρόπο και συνδυασμό τη στάση και τις αποφάσεις των ηγετών και του λαού κατά την αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων της ζωής. Με την αντίρρησή του λοιπόν αυτή ο Σωκράτης έπεσήμανε την ανεπάρκεια της θεωρίας του οικονομισμού, ή οποία χαρακτηρίζει τον οικονομικό παράγοντα ως τον κύριο μοχλό της ιστορίας.

Στη συνέχεια της συζητήσεως ο Θρασύμαχος αποκρούει την αντίρρηση αυτή του Σωκράτους και του Κλειτοφώντος, τονίζοντας ότι ο άληθινός κυβερνήτης οὐδέποτε σφάλει: «Κ α θ ' ὅ σ ο ν ἄ ρ χ ω ν ἔ σ τ ῖ ν, μ ἢ ἄ μ α ρ τ ἄ ν ε ι ν» (341 A). Όπως ο καλὸς καλλιτέχνης, ο καλὸς ἰατρός, ο καλὸς γραμματικὸς δὲν σφάλουν ποτέ, ἀλλ' ἐνεργοῦν πάντα σύμφωνα με τοὺς κανόνες τῆς οἰκείας τέχνης και ἐπιστήμης³¹, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, λέγει ο Θρασύμαχος, και ὁ

31. Βλ. Πλάτωνος Πολιτεία 340 E: «ὥστε κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, ἐπειδὴ και σὺ ἀκριβολογεῖ, οὐδεὶς τῶν δημιουργῶν ἁμαρτάνει· ἐπιλειπούσης γὰρ ἐπιστήμης ὁ ἁμαρτάνων ἁμαρτάνει, ἐν ᾧ οὐκ ἔστι δημιουργός· ὥστε δημιουργός ἢ σοφός ἢ ἄρχων οὐδεὶς ἁμαρτάνει τότε ὅταν ἄρχων ᾖ»

ἀληθινὸς ἡγέτης ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ συνεπῶς γνωρίζει καλὰ τὸ συμφέρον του καὶ δὲν σφάλλει ποτὲ στὴν ἐπιδίωξή του.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀλάθητου κυβερνήτη — ὅπως καὶ τοῦ ἀλάθητου γαιτροῦ, τοῦ ἀλάθητου γραμματικοῦ — εἶναι ἓνας τύπος ἀνύπαρκτος καὶ ἀνεδαφικός, γιατί ὅπως εἶναι γνωστό, ὅλοι γενικῶς οἱ ἄνθρωποι κάμνουν σφάλματα στὴ ζωὴ τους. Ὁ τύπος ὅμως τοῦ κακοῦ κυβερνήτη, ποὺ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐξουσία, γὰρ νὰ πλουτίσει εἰς βάρος τῶν διοικουμένων, συναντᾶται δυστυχῶς ἀρκετὰ συχνὰ στὴν ἱστορία καὶ τὴ ζωὴ. Κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα ἐνὸς τέτοιου κακοῦ κυβερνήτη εἶναι κατὰ τὸν Θρασύμαχο ὁ τύραννος, ποὺ δὲν διστάζει νὰ ἀρπάξει καὶ ἰδιοποιηθεῖ τὰ ἱερά καὶ τὰ ὄσια, τὴν ἰδιωτικὴ καὶ τὴ δημοσία περιουσία (344 Α ἐπ'). Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ τὸν θεωροῦν εὐτυχῆ καὶ τὸν μακαρίζουν, γιατί ὅλοι αὐτοὶ καταδικάζουν μὲν φανερὰ τὴν ἀδικία ἀπὸ φόβο μήπως τὴν ὑποστοῦν οἱ ἴδιοι, εἶναι ὅμως πρόθυμοι νὰ τὴν διαπράξουν (344 C).

Τὴν στυγνὴ αὐτὴ εἰκόνα τοῦ πλεονέκτη κυβερνήτη τὴν ἀποκρούει ὁ Σωκράτης. Ἀτενίζοντας μὲ αἰσιοδοξία τὴ ζωὴ καὶ στηριζόμενος στὴ γνώμη ὅτι κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ θεληματικὰ νὰ ἀναλάβει τὰ βάρη τῆς ἐξουσίας (μὴ δέ ν α ἐ θ ἔ λ ε ι ν ἔ κ ὸ ν τ α ἄ ρ χ ε ι ν, 346 E), διαπλάσσει τὸν τύπο τοῦ ἀφιλοκεροῦς ἡγέτη, ποὺ ἐπιδιώκει μόνον τὸ συμφέρον τῶν διοικουμένων, ποὺ δὲν προσδοκᾷ κανένα πλεονέκτημα ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς ἀρχῆς, καὶ γὰρ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ λαμβάνει μισθό.

Οἱ δύο αὐτοὶ ἰδανικοὶ τύποι κυβερνήτη (Idealtypus κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ Max Weber), ποὺ διαπλάσσουν ὁ Θρασύμαχος καὶ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ διαφορετικὲς θέσεις ποὺ ὑποστηρίζουν ³² εἶναι χαρακτηριστικὲς τῆς ὅλης πνευματι-

32. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι στὴ συζήτηση μεταξὺ τοῦ Σωκράτους καὶ Θρασυμάχου, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης δὲν ὀλοκληρώνει τὴν ἐξέταση τῆς βασικῆς θέσεως τοῦ Θρασυμάχου (τὸ ὅτι δηλαδὴ τὸ δίκαιο διαμορφώνεται σύμφωνα μὲ τὸ συμφέρον τῶν ἐκάστοτε ἀρχόντων), τονίζει ὅμως ὅτι ἀρνεῖται τὴ θέση αὐτὴ καὶ ὅτι ἐπιφυλάσσεται νὰ τὴν ἐξετάσει ἀργότερα, γιατί θεωρεῖ ὡς σπουδαιότερο (μεῖζον εἶναι) νὰ ἐρευνηθεῖ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Θρασυμάχου ὅτι ὁ βίος τοῦ ἀδίκου εἶναι εὐτυχέστερος ἀπὸ τὸ βίος τοῦ δικαίου ἀνθρώπου: βλ. Πολιτεία 347 D - E: «Τοῦτο μὲν οὖν ἔγωγε οὐδαμῆ συχωρῶ Θρασυμάχῳ, ὡς τὸ δίκαιόν ἐστι τὸ τοῦ κρείττονος ξυμφέρον. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ καὶ εἰς αὐθις σκεψόμεθα· πολὺ δέ μοι δοκεῖ μεῖζον εἶναι ὁ νῦν λέγει Θρασύμαχος, τὸν τοῦ ἀδίκου βίον φάσκων εἶναι κρείττω ἢ τὸν τοῦ δικαίου». Ὅπως ὅμως παρατηρεῖ ὁ E. C h a m b r y, *Platon Oeuvres complètes, tome VI, La République*, Paris 1959 (ἔκδ. Les Belles Lettres), σ. 36, σημ. 1 ὁ Πλάτων δὲν ἐπανέρχεται στὴ συζήτηση τῆς κριείας αὐτῆς θέσεως τοῦ Θρασυμάχου καὶ ἔτσι παραλείπει νὰ τὴν ἐπαναξετάσει στὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Πολιτείας. Πάντως στὸ Β'. βιβλίον τῆς Πολιτείας ὁ Γλαύκων καὶ ὁ Ἀδεί-

κῆς στάσεώς τους. Ὁ Θρασύμαχος ἀντιμετωπίζει τὴ ζωὴ ὡς ρεαλιστῆς κοινωνιολόγος μὲ ὀξὺ κριτικὸ πνεῦμα καὶ μὲ ἀπαισιοδοξία, πὺ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν πικρὴ ἐμπειρία ὅχι μόνο τῆς ἐσωτερικῆς, ἀλλὰ πρὸ παντὸς τῆς διεθνοῦς ζωῆς, πὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου (παράδειγμα ὁ γνωστὸς διάλογος μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μηλίων στὸ Ε΄ βιβλίον τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Θουκυδίδου). Ἀντιθέτως ὁ Σωκράτης εἶναι ἕνας αισιόδοξος φιλόσοφος πὺ πιστεύει στὴν κλωσύνη τοῦ ἀνθρώπου (οὐδεις ἐκὼν κακός) καὶ φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνόρθωση τῆς πολιτείας θὰ γίνε μὲ τὴν ἠθικὴ βελτίωση τοῦ ἀτόμου, μὲ τὴν ἀρετὴ πὺ εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ³³.

Τὰ θέματα πὺ συζητοῦνται στὸ διάλογο μεταξὺ Σωκράτους καὶ Θρασυμάχου, εἶναι τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ὀρθῆς πολιτείας, προβλήματα πὺ μελετῶνται ἐπὶ αἰῶνες, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀκόμα βρεῖ τὴν ὀριστικὴ λύση. Ἡ θέση τοῦ Σωκράτους στηρίζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση στὸ συναινετικὸ στοιχεῖο, δηλαδὴ σ' ἕνα εἶδος κοινωνικοῦ συμβολαίου πὺ καταρτίζεται σιωπηρὰ μεταξὺ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων πάνω στὶς βασικὲς ἀξίες τῆς λειτουργίας τῆς πολιτείας.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα αὐτὴ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου — ἰδέα πὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ υἰοθετήθηκε πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα ἀπὸ τὸν Grotius, τὸν Hobbes, τὸν Rousseau, τὸν Kant, ἀπὸ τὸν σύγχρονο κοινωνιολόγο Parsons καὶ ἄλλους³⁴ — ὁ Σωκράτης τονίζει τὴν ἠθικὴ ἀποστολὴ τῆς πολιτείας, πὺ

μαντος ἐπαναφέρουν στὴ συζήτηση μερικὲς ἀπὸ τὶς λοιπὲς ἀπόψεις τοῦ Θρασυμάχου καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀδίκου εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ δικαίου (βλ. Πολιτεία Β΄, 358 β ἐπ., 362 δ ἐπ., 365 α ἐπ.).

33. Ἀνάλυση τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τοῦ Σωκράτους γιὰ τὴν ἀρετὴ ὡς γνώση τοῦ ἀγαθοῦ βλ. στοὺς Β. Τατάκη, Ὁ Σωκράτης (1970) σ. 68 ἐπ., 111 ἐπ., Α. Festugière, Ὁ Σωκράτης (μετάφρ. Β. Ἐξάρχου) 1958 (;) σ. 49 ἐπ., 56 ἐπ. Emile Caillet, La doctrine de Socrate, Paris 1970, σ. 63 ἐπ., 85 ἐπ.

34. Ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῶν θεωριῶν περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου βλ. εἰς Ν. Κοῦμαροῦ, Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, τεῦχος Α΄, Ἀθῆναι 1936, σ. 10 ἐπ. καὶ τεῦχος Β΄. (1960) σ. 78 ἐπ. (ὅπου ἀνάπτυξη τῶν θεωριῶν τοῦ Grotius, Hobbes, Locke, Rousseau). Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ θεωρία τῶν «κοινωνικῶν συστημάτων» τοῦ Talcott Parsons, μὲ τὴν ὅποια ὁ Ἀμερικανὸς αὐτὸς κοινωνιολόγος ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ὀλη κοινωνικὴ ζωὴ, στηρίζεται βασικὰ στὶς κοινὲς πεποιθέσεις τῶν μελῶν κάθε συστήματος ἡ ὑποσυστήματος, δηλαδὴ στὴ συμφωνία τους πάνω σὲ ὀρισμένες ἀξίες. Γιὰ τὴ θεωρία αὐτὴ βλ. Talcott Parsons, The Social System (Free Paperback edition) London 1964, Duverger, Sociologie politique, 1973, σ. 276 ἐπ., 327 ἐπ. Γενικότερα γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ T. Parsons στὴν κοινωνιολογία βλ. Guy Rocher,

πρέπει να αποβλέπει στο γενικό καλό — τὸ εὖ ζῆν³⁵ — ὅλων τῶν πολιτῶν (ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, Πολιτικά Α, ΙΙ, 8, 1252β, 29).

Ἀντίθετα, ἡ θεωρία τοῦ Θρασυμάχου ἐξαιρεί τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο, τονίζει δηλαδή ὅτι ἡ πολιτεία καὶ τὸ δίκαιο εἶναι προῖον ἑνὸς συνεχοῦς ἀγώνα, μιᾶς διαλεκτικῆς συγκρούσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων καὶ τοῦ καταναγκασμοῦ ποὺ ἐπιβάλλει ἡ νικήτρια ομάδα στὶς λοιπές.

Ὁ ἀγώνας ὁμοῦς αὐτὸς στηρίζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση στὴν παραδοχὴ ὀρισμένων κοινῶν ἀξιών, ποὺ ἀποδέχονται τόσο ἡ κυβερνώσα ομάδα, ὅσο καὶ οἱ ἀντίπαλοί της. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ συναινετικὸ στοιχεῖο συμπλέκεται μὲ τὸ ἀγωνιστικὸ καὶ συνυπάρχει παράλληλα μ' αὐτὸ τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, ὅσο καὶ μετὰ τὴν κατάκτησή της, ὅποτε ἡ κυβερνώσα ομάδα προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει τὴ γενικὴ ἀναγνώριση, τὴ γενικὴ συγκατάθεση στοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει.

Ἡ ἴδρωση λοιπὸν καὶ ἡ λειτουργία τῆς πολιτείας — καὶ μάλιστα μιᾶς ὀρθῆς πολιτείας — ἐξηγοῦνται πληρέστερα μόνο ἂν συνδυάσουμε τὴ θεωρία τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων μὲ τὴ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Καὶ ἂν ὁ Dahrendorf ἐπαινεῖ ὀρθὰ τὸν Θρασύμαχο, γιὰτὶ διέγινωσε τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο, βάσει τοῦ ὁποίου ἐξηγοῦνται καλύτερα οἱ ἐπαναστάσεις καὶ οἱ κοινωνικὲς μεταβολές, νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ἐπαινέσουμε τὸ Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα, γιὰτὶ ἐξῆραν τὸ συναινετικὸ καὶ τὸ δεοντολογικὸ στοιχεῖο, τὴν ἠθικὴ ἀποστολὴ τῆς ὀρθῆς πολιτείας, ἀποστολὴ στὴν ὁποία ἀτενίζουν ὅλοι ὅσοι εὐαγγελίζονται ἓνα καλύτερο αὐριο.

Ἀπὸ τὶς σύντομες αὐτὲς σκέψεις συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Θρασυμάχου δὲν ἀλληλοαναιροῦνται, ἀλλὰ ἰσχύουν παράλληλα καὶ διαφωτίζουν τὶς δύο πλευρὲς τοῦ φαινομένου τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι οἱ θέσεις αὐτὲς συμπίπτουν καὶ στὸ τελικὸ σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκουν. Ὁ κορυφαῖος Γάλλος κοινωνιολόγος Durkheim³⁶ ἐτόνιζε ὅτι δὲν θὰ ἄξιζε νὰ θυσιάσει κανεὶς στὶς κοινωνιολογικὲς ἔρευνες οὔτε μιὰ ὥρα ἐργασίας, ἐὰν οἱ ἔρευνες αὐτὲς εἶχαν μόνον θεωρητικὸ σκοπὸ. Ἡ παρα-

Talcott Parsons et la sociologie américaine, 1972. Κριτικὴ ἀντίκρουση τῆς «θεωρίας τῶν κοινωνικῶν συστημάτων» βλ. στὸ R. D a h r e n d o r f, Pfad aus Utopia (Piper), 1968, σ. 252 ἔπ.

35. Γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς πολιτείας κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πρβλ. A d o l f M e n z e l, Ἑλληνικὴ κοινωνιολογία (μετάφρ. Δ. Κωνσταντοπούλου), 1974, σ. 135 ἔπ. καὶ τὶς παραπομπές.

36. Κατὰ τὸν C u v i l l i e r, Manuel, de Sociologie^s, § 101 σ. 243.

τήρηση αυτή ισχύει και στην περίπτωση του Θρασυμάχου, ο οποίος περιγράφει βέβαια ως κοινωνιολόγος την πραγματικότητα, όχι όμως μόνο για θεωρητικούς σκοπούς, αλλά γιατί κατά βάθος είναι ένας ιδεαλιστής, που πιστεύει³⁷ στην ιδέα της δικαιοσύνης και φρονεῖ ότι με την κοινωνιολογική του διδασκαλία μπορεί να συμβάλει στην επικράτησή της. Ἡ ὄλη του επιχειρηματολογία και ὁ δραματικός τόνος με τὸν ὁποῖο ὑποστηρίζει τὶς σκέψεις του, ἔχουν ὡς σκοπὸ νὰ ἀποκαλύψουν τὴν ἀνθρώπινη ὑποκρισία³⁸, νὰ μαστιγώσουν τὶς ἐγωιστικὲς τάσεις, τὴν πλεονεξία, τὴν κατάχρηση τῆς δυνάμεως καὶ νὰ ὠθήσουν τὸν ἄνθρωπο στὴν ἔμπρακτη ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιταγῶν τῆς δικαιοσύνης.

Στὸν ἴδιο σκοπὸ, ἀλλὰ με διαφορετικὸ τρόπο, ἀποβλέπει ὁ Σωκράτης, πὺ πιστεύει στὸν ὀρθὸ λόγο, τονίζει τὴν ἠθικὴ ἀποστολὴ τῆς πολιτείας καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια, πὺ θὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὴ γνώση, στὴν ἀρετὴ, στὴν ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας. Ἔτσι τελικὰ τόσο ὁ Σωκράτης με τὴ φιλοσοφικὴ του σκέψη³⁹, ὅσο καὶ ὁ Θρασύμαχος με τὴ κοινωνιολογικὴ του μέθοδο ἐπιδιώκουν τὸν αὐτὸ βασικῶς σκοπὸ, δηλ. τὴ βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, ἕνα σκοπὸ πὺ ἐξακολουθεῖ

37. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ Fragm. 8 πὺ παραθέσαμε ἀνωτέρω. Λόγω τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ αὐτοῦ οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Θρασυμάχου εἶναι τελείως διάφορες ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Καλλικλῆ, ὁ ὁποῖος διακηρύσσει ὅτι τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου διέπει τόσο τὴ φύση, ὅσο καὶ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Βλ. π. χ. Πλάτωνος Γοργίας 483 D ἐπ.: «ἢ δέ γε, οἶμαι, φύσις αὐτὴ ἀποφαίνει αὐτὸ ὅτι δίκαιόν ἐστι τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλεονεξῆν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου». Γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Καλλικλῆ ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς πρόσωπο φανταστικὸ, δημιουργημὰ τοῦ Πλάτωνος, βλ. Erik Wolf, Griechische Rechtsdenker, τόμ. II (1952), σ. 120 ἐπ., W. K. C. Guthrie, Les sophistes, (1976), σ. 109 ἐπ., Periphaniakis, Les sophistes et le Droit, 1953, § 5, σ. 13 ἐπ. καὶ σημ. 28α ἐπ., σ. 54 ἐπ.

38. Πρβλ. Guthrie, ὁ.π. σ. 100, Erik Wolf, ὁ.π. σ. 117, 119, Max Salomon, ὁ.π. (σημ. 2), σ. 144, 146 ἐπ.

39. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Σωκράτους ὡς λειτουργιστῆ (functionalist) εἶναι ἄστοχος, ἂν με τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτὸ ὑπονοεῖται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ἦταν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς ὑφισταμένης κοινωνικῆς καταστάσεως (βλ. ἀνωτ. σημ. 5). Ὅπως παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Sinclair (Βλάχος) Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως, 1969, σ. 118: «ἂν ὁ Σωκράτης ἦταν ἕνας ἄνθρωπος καμωμένος, γιὰ νὰ πλέκει τὸ ἐγκώμιον μιᾶς σταθερῆς κοινωνίας... θὰ εἶχε γίνεῖ λιγότερος λόγος γι' αὐτὸν καὶ ὁ Ἀριστοφάνης δὲν θὰ εἶχε διακρίνει (στὶς Νεφέλες) δυὸ φορὲς σὰν πρότυπο ἐλεύθερα σκεπτομένου καὶ ἀθρήσκου...». Γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Σωκράτους ὡς κοινωνικοῦ μεταρρυθμιστῆ βλ. καὶ E. Callot ὁ.π. (σημ. 33), σ. 147 ἐπ.

πάντα νὰ ἀποτελεῖ ὠραῖο ἰδανικὸ καὶ μιὰ εὐγενικὴ ἐλπίδα τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τὴν ἐπίμονη προσπάθειά του νὰ προσεγγίσει τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ μιὰ μόνον ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς μεθόδους, ἀλλὰ πρέπει νὰ συνδυάζει καὶ τὶς δύο. Γιατὶ ἡ αἰσιόδοξη σωκρατικὴ πίστη στὴ δύναμη τῆς λογικῆς, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου δὲν μποροῦν νὰ ἀποδώσουν καρπούς, ἂν δὲν στηρίζονται στὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἐμπειρία καὶ τὰ πορίσματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπαισιόδοξος ρεαλισμὸς τοῦ Θρασυμάχου ὀδηγεῖ στὴν παθητικὴ μοιρολατρεία, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ θερμὴ πίστη στὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ μιὰ ἀδιάκοπη προσπάθεια γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὸν πολιτισμὸ.

R É S U M É

I. Selon la théorie de Thrasymaque, exposée par Platon dans sa République (Livre I, 338 et s.), chaque gouvernement établit toujours les lois dans son propre intérêt. Cette thèse de Thrasymaque a été méprise par plusieurs auteurs modernes, qui considèrent ce rhéteur comme un adepte de la doctrine du droit du plus fort. Cette façon de voir n'est pas heureuse parce que, comme il résulte d'un fragment rapporté par Diels-Kranz sub No. 8, Thrasymaque est au fond un idéaliste, qui croit à la valeur de la justice et condamne l'injustice, pratiquée par les hommes dans la vie sociale.

II. L'image de Thrasymaque, esquissée par Platon, est un peu différent. Les idées attribuées à Thrasymaque par Platon peuvent être résumées comme suit: (1) La justice est incarnée par le droit positif. (2) Le droit positif est établi chaque fois par les détenteurs du pouvoir et exprime l'idéologie et les intérêts du parti ou de la classe gouvernante. (3) Les véritables chefs (gouvernants) sont infailibles et poursuivent toujours leur intérêt vrai. (4) L'homme juste souffre dans la vie, tandis que l'homme injuste est heureux. C'est pourquoi respecter les préceptes de la justice est une généreuse simplicité (εὐήθεια), tandis que pratiquer l'injustice est sagesse (εὐβουλία) (v. République 348 C-D).

Cette quatrième thèse est partagée par la multitude des hommes, mais ne correspond pas au fond de la pensée de Thrasymaque (v. République 349 A). En outre la troisième thèse est une pensée illusoire, démen-

tie par les faits. Ainsi ce n'est que les deux premières thèses et notamment la deuxième qui constituent un apport original de Thrasymaque. En effet, ce rhéteur-sophiste a été un des premiers penseurs qui a pu constater — en se fondant sur une observation sociologique — que le contenu de la justice est chaque fois déterminé par les gouvernants, qui à cette fin se servent des moyens de contrainte étatiques (sanctions etc.). C'est pourquoi, selon Thrasymaque, le droit positif exprime chaque fois l'intérêt du parti ou de la classe gouvernante.

Cette théorie de Thrasymaque — très originale pour son époque — est adoptée par plusieurs écoles sociologiques modernes (marxisme, darwinisme social, théorie des conflits etc.); elle a sans doute une grande part de vérité, mais elle présente également certaines faiblesses, signalées déjà par Socrate. Dans la science politique moderne on admet que l'État, et en général tout pouvoir politique, présente deux aspects: d'une part, il est un produit d'une lutte pour la conquête du pouvoir et un instrument de domination du groupe vainqueur sur les autres groupes. Et, d'autre part, il est un instrument d'intégration, par lequel les gouvernants visent à établir un ordre social et à obtenir la légitimation de leur pouvoir par une adhésion des gouvernés, réalisée au moyen d'un contrat social tacite.

Thrasymaque a mis en évidence le premier de ces aspects, qui est de nature à expliquer les révolutions et les mouvements sociaux, mais il a ignoré le second. Par contre, Socrate a mis l'accent sur le deuxième aspect et notamment sur la mission d'une société politique à établir une «cité juste», mais il a ignoré le premier. Toutefois Thrasymaque n'a pas voulu faire simplement une observation sociologique, mais aussi dénoncer et flétrir l'hypocrisie de l'homme, afin de le pousser à un changement de ses errements. De cette façon les thèses de ces deux interlocuteurs ne sont pas incompatibles, mais peuvent être combinées, parce qu'elles représentent les deux aspects du pouvoir politique et visent, en dernier lieu, au même but à savoir à améliorer la condition de l'homme et de la société.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς κ. **I. Ν. Θεοδωρακόπουλος** λαβὼν ἐν συνεχείᾳ τὸν λόγον εὐχαριστεῖ τὸν κ. Γ. Μιχαηλίδην - Νουάρον διότι ἔφερεν εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην ἓνα θέμα τόσον παλαιόν. Πρωτοῦ προχωρήσει, εἰς παρατηρήσεις μὲ τὰς ὁποίας θὰ ἔλθῃ εἰς διάστασιν μὲ τὸν κ. συνάδελφον, ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος λέγει, ὅτι διὰ νὰ πλησιάσωμεν τοὺς ἀρχαίους, θὰ πρέπει νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ φορτίον τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐποχῆς μας, πού μᾶς ἐμποδίζει νὰ συλλάβωμεν ὀρθῶς τὰ πράγματα.

Ὁ διάλογος οὗτος τοῦ Πλάτωνος, πού ἔχει γραφῆ ὡς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν «Πολιτείαν» του, διακρίνεται διὰ τὴν μεγάλην ἀπλότητα τοῦ περιεχομένου του.

Ἔχομεν ἐδῶ δύο τύπους ἀνθρώπων : Τὸν Θρασύμαχον καὶ τὸν Σωκράτην. Ὁ πρῶτος προέρχεται ἀπὸ τὴν χορείαν τῶν σοφιστῶν. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ ἓνας, ὁ μόνος, ὁ Ἀθηναῖος.

Ὁ Θρασύμαχος εἶναι ὀπαδὸς τῆς βίας, ὅπως ὄλο τὸ κίνημα τῆς σοφιστικῆς πού ἐκθειάζει τὴν βίαν καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν δικαιοσύνην.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Σωκράτης, εἰς ὄλο αὐτὸ τὸ κίνημα τῶν σοφιστῶν, ἔρχεται νὰ ζητήσῃ τὸν λόγον, τὸ τί ἐννοοῦν δηλ. οὔτοι θέτοντες οὔτω τὰ πράγματα. Ἔρχεται μὲ τὸ συντριπτικὸν ἐρώτημα «τί ἐστί», δηλ. ζητεῖ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Δὲν εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν Θρασύμαχον καὶ τοὺς ἄλλους σοφιστάς, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δίκαιον.

Συνεχίζων ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Γ. Νουάρου ὅτι δὲν εἶναι ἀντιμέτωποι ἀλλὰ ὅτι συμπληρῶνουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον δὲν εὐσταθεῖ. Ὁ ἰσχυρισμὸς ἐπίσης ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι συμβατικός, εἶναι πρωτοφανὴς καὶ εἶναι ἀκατανόητος ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπλήρωσε μὲ τὴν ζωὴν του τὴν ἀντίθεσίν του εἰς τὴν συμβατικότητα τῆς ἐποχῆς του. Τὰ νοήματα τοῦ διαλόγου εἶναι πάρα πολὺ ἀπλά. Δὲν νομίζω ὅτι θὰ πρέπει νὰ τὰ ἐπιφορτίζωμεν μὲ τὰ ἰδικά μας. Ἡ τότε κοινωνία διέθετεν ἄλλα μέτρα, πολὺ ἀπλούστερα τῶν σημερινῶν.

Συμπεραίνων ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, λέγει ὅτι ἡ ἀντιπαράταξις τῶν δύο τύπων γίνεται ἐσκεμμένως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καθὼς συμβαίνει εἰς ὄλους τοὺς διαλόγους του, διὰ νὰ καταδειχθῇ μὲ τὴν διαλογικὴν ἀντίθεσιν ποῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῇ τὸ «τί ἐστί».

Ὁ κ. **Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος**, ἀφοῦ ηὐχαρίστησε τὸν κ. Θεοδωρακόπουλον, ἔλαβε τὸν λόγον ἐπὶ τῆς ὁμιλίας του καὶ εἶπε τὰ ἑξῆς :

Λυποῦμαι πού εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ διαφωνήσω μὲ τὸ σεβαστὸ συνάδελφο κ. Θεοδωρακόπουλο. Ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος ἔξῃρε πολὺ ὀρθὰ τὴν ἠθικὴν

προσωπικότητα τοῦ Σωκράτους, τὴν ὁποία ὅλοι μας ἀναγνωρίζουμε καὶ σεβόμαστε. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐχαρακτήρισε πολὺ αὐστηρὰ καὶ χωρὶς καμμιὰ διάκριση ὅλο τὸ κίνημα τῆς σοφιστικῆς καὶ ἔτσι ἀδίκησε καὶ τὸ Θρασύμαχο. Θὰ σταματήσω εἰδικότερα σὲ δύο σημεῖα :

1) Ἡ ἄποψη ὅτι «ὁ Θρασύμαχος εἶναι ὁπαδὸς τῆς βίας, ὅπως ὅλο τὸ κίνημα τῆς σοφιστικῆς, πὺν ἐκθειάζει τὴν βίαν καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν δικαιοσύνην», εἶναι μίᾳ ἄποψη, μὲ τὴν ὁποία δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω. Εἶναι γνωστό, ὅτι μιὰ μεγάλη μερίδα σοφιστῶν (ὅπως ὁ Ἰππίας, ὁ Ἀλκιδάμας κ. ἄ.) εἶχαν κοσμοπολιτικὲς ἰδέες, ἐδίδασκαν τὴ συγγένεια, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφοσύνη ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συνεπῶς δὲν ἦσαν ὁπαδοὶ τῆς βίας, ἀλλ' ὁπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, πὺν πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀλτρουϊστικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Πάντως στὴ διεθνῆ ὅπως καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων πόλεων ἐπικρατοῦσε συνήθως ὁ νόμος τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ διάλογο μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μηλίων (στὸ Ε' βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου). Ἡ στάση τοῦ Θρασυμάχου ἀπέναντι στὴ κατάσταση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ὡς κοινωνιολόγος διαπιστώνει μὲ πικρία, ὅτι ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ θετικὸ δίκαιο διαμορφώνεται ἐκάστοτε σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα τῶν ἰσχυροτέρων. Ὡς ἠθικὸς ὅμως ἄνθρωπος, ὡς ἰδεολόγος κατακρίνει τὴν κατάσταση αὐτὴ, καταγγέλλει τὴν ἀνθρώπινη ὑποκρισία καὶ ἐκφράζει τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀδικίας στὴ ζωὴ. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ στάση τοῦ Θρασυμάχου προκύπτει καθαρὰ ἀπὸ τὸ Ἀπόσπασμα 8 (πὺν ἀναφέραμε ἀνωτ. σ. 121), ὅπως ἔχουν ἤδη τονίσει πολλοὶ νεώτεροι ἐπιφανεῖς συγγραφεῖς π. χ. ὁ Erik Wolf (ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας), ὁ Guthrie, ὁ Max Salomon κ. ἄ.

2) Ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος μοῦ ἀποδίδει τὸν ἰσχυρισμό, ὅτι ἐχαρακτήρισα τὸ Σωκράτη ὡς «συμβατικό». Νομίζω, ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ παρεξήγηση. Στὴν ἀνακοίνωσή μου ἀνέφερα, ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη, τὸ Κράτος καὶ κάθε πολιτικὴ ἐξουσία στηρίζεται σὲ δύο στοιχεῖα, δηλαδή, ἀφ' ἑνός, στὸ ἀγωνιστικὸ ἢ δυναμικὸ στοιχεῖο (γιατὶ τὸ Κράτος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τῶν ὁμάδων πὺν διεκδικοῦν τὴν ἐξουσία καὶ ἓνα ὄργανο δυναμικῆς ἐπιβολῆς τῆς νικητῆρας ὁμάδας) καί, ἀφ' ἑτέρου, στὸ συναινετικὸ ἢ νομιμοποιητικὸ στοιχεῖο (γιατὶ κάθε ὁμάδα πὺν κατέλαβε τὴν ἐξουσία ἐπιδιώκει τὴ νομιμοποίηση καὶ τὴν ἐδραίωσή της, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴ συναίνεση τῶν διοικουμένων, δηλαδή τὴν προσχώρησή τους σ' ἓνα σιωπηρὸ κοινωνικὸ συμβόλαιον, πὺν νομιμοποιεῖ τὴν ἐξουσία της).

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ἡ ὄψις τοῦ Κράτους ὁ Θρασύμαχος προέβαλε μόνον τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἄποψή του εἶναι μονομερής. Ἀντί-

θετα ὁ Σωκράτης ἐπεσήμανε τὸ συναινετικὸ στοιχεῖο, ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα στὴν ἠθικὴ ἀποστολὴ τοῦ Κράτους, ποὺ τείνει στὴν ἴδρυση μιᾶς «δικαίας πόλεως». Ἡ μεγάλη σημασία, ποὺ ἀποδίδει ὁ Σωκράτης στὴν πειθαρχία τῶν πολιτῶν στοὺς νόμους τοῦ Κράτους, δὲν σημαίνει ὅτι ἦταν ὑπέρμαχος τῆς διατηρήσεως τῶν «κακῶς κειμένων», οὔτε ὅτι ἦταν ὑπὲρ τῆς συμβατικότητος τῆς ἐποχῆς του, ἀλλ' ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπίστευε, ὅτι ἡ διόρθωση τῆς πολιτείας θὰ γίνεи μόνο μὲ τὴν ἠθικὴ βελτίωση τῶν πολιτῶν, μὲ τὴ γνώση τῆς ἀρετῆς καὶ τὴ ψυχικὴ καλλιέργεια. Τέλος ὁ Σωκράτης κατὰ τὴ συζήτησή του μὲ τὸ Θρασύμαχο, ὑπέδειξε καὶ ἄλλες ἀδυναμίες τῆς θεωρίας τοῦ τελευταίου, ἀδυναμίες ποὺ βρίσκουμε καὶ σήμερα σ' ὅλες τὶς νεώτερες θεωρίες (τοῦ μαρξισμοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ δαρβινισμοῦ κλπ.), ποὺ ἀποτελοῦν προέκταση τῆς θεωρίας τοῦ Θρασυμάχου. Βέβαια οἱ νεώτερες αὐτὲς θεωρίες ἦσαν ἄγνωστες στοὺς ἀρχαίους. Τὰ προβλήματα ὅμως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἦσαν καὶ στὴν ἀρχαιότητα τὰ ἴδια, ὅπως καὶ σήμερα, γι' αὐτὸ ἡ συζήτηση μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν διανοητῶν εἶναι πάντα ἐπίκαιρη.

Ἡ Dahrendorf παρεγνώρισε ὅλες αὐτὲς τὶς ἀπόψεις τοῦ Σωκράτους καὶ γι' αὐτὸ ἐπαινεῖ ὑπερβολικὰ τὸ Θρασύμαχο καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ μειώσῃ τὸ Σωκράτη. Ἀντίθετα, ἐγὼ προσπάθησα νὰ ἀποκαταστήσω τὰ πράγματα στὴ θέση τους καὶ νὰ ἀποδείξω, ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Σωκράτους ἐξακολουθοῦν πάντα νὰ ἔχουν ὄχι μόνο φιλοσοφικὴ ἀλλὰ καὶ κοινωνιολογικὴ ἀξία. Ταυτοχρόνως ὅμως νομίζω, ὅτι καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Θρασυμάχου ἔχουν ἀρκετὴ δόση ἀληθείας καὶ διατηροῦν τουλάχιστο μερικὰ τὴν ἀξία τους, γιὰτὶ ἀποκαλύπτουν τὴ μιὰ ὄψη τοῦ Κράτους (δηλαδὴ τὴν ἀγωνιστικὴ καὶ δυναμικὴ), ἡ ὁποία ὅμως συνοδεύεται ἀπὸ τὴ νομιμοποιητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀποστολὴ του, τὴν ὁποία ἐξαίρουν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων.